

УДК 821.161.1: «715»«16/17»

Ярослав Блоха

**АНАЛІЗ В. Г. КОРОЛЕНКОМ ГОЛОВНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЕПОХ
ВІДРОДЖЕННЯ ТА ПРОСВІТНИЦТВА (НА ОСНОВІ ПОГЛЯДІВ
М. МОНТЕНЯ ТА ВОЛЬТЕРА)**

У статті обґрунтовано, що ціннісні орієнтації Відродження В. Короленко вважав індивідуалістськими, оскільки у філософії цієї епохи (на прикладі поглядів М. Монтеня) головним критерієм етичних цінностей виступала окрема людська особистість. Найголовнішими ціннісними орієнтаціями епохи Просвітництва (на прикладі аналізу поглядів і діяльності Вольтера), за В. Короленком, були гуманістичні – Вольтер боровся проти суспільної несправедливості, захищав знедолених, «гнаних» і несправедливо засуджених (справа гугенота Жана Каласа).

Ключові слова: ціннісна орієнтація, скептицизм, гуманізм, етика, Відродження, Просвітництво.

Yaroslav Blokha

**ANALYSIS OF THE MAJOR VALUE ORIENTATIONS OF THE RENAISSANCE
AND THE ENLIGHTENMENT (BASED ON THE VIEWS OF MONTAIGNE AND VOLTAIRE)
BY V. G. KOROLENKO**

The article substantiates that V. Korolenko, analyzing the ethical views of Montaigne, called the main value orientations of the Renaissance a person's desire for happiness, the basic premise of which is satisfaction. The thinker believed that the values of the Renaissance were individualistic since in the philosophy of the era (in the views of M. Montaigne), the main criterion of ethical values was an individual human personality with his or her spiritual aspirations, perceptions of good and justice. V. Korolenko stated that declaring selfishness the main reason of human actions, M. Montaigne was not outraged by this fact but found it perfectly natural and even necessary for human happiness, because if a man took the interests of others as close to heart as his own interests, he would lose his own happiness and peace of mind. The thinker was skeptical about the individualistic value orientations of the Renaissance, because he preferred collectivist value orientations and social values.

We found that, in the opinion of V. Korolenko, the main values of the French Enlightenment, based on the views and activities of François-Marie Arouet, were humanist values, as throughout his life, Voltaire was fighting against social injustice, defending the underprivileged, the «persecuted» and wrongly convicted (the case of the Huguenot Jean Calas who in 1762 was accused of murdering his son for trying to adopt Catholicism). In this aspect, the activities of Voltaire and V. Korolenko were similar. V. Korolenko, in particular, actively defended the interests of the «persecuted» in Multan case (the trial on false charges of Udmurt peasants from the village of Sary Multan of Malmuzhsk District in Vyatka Gubernia for bringing human sacrifices to pagan gods) and the Beilis case (the trial in Kiev in September and October 1913 against Jew Menahem Mendel Beilis, accused of the ritual murder of a Christian boy Andriy Yushchynsky).

Key words: value orientation, skepticism, humanism, ethics, the Renaissance, the Enlightenment.

Ярослав Блоха

**АНАЛІЗ В. Г. КОРОЛЕНКОМ ГЛАВНЫХ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЭПОХ
ВОЗРОЖДЕНИЯ И ПРОСВЕЩЕНИЯ (НА ОСНОВЕ ВЗГЛЯДОВ
М. МОНТЕНЯ И ВОЛЬТЕРА)**

В статье обосновано, что ценностные ориентации Возрождения В. Короленко считал индивидуалистскими, поскольку в философии данной эпохи (на примере взглядов М. Монтеня) главным критерием этических ценностей выступала отдельная человеческая личность. Главными ценностными ориентациями эпохи Просвещения (на примере анализа взглядов и деятельности Вольтера), по В. Короленко, были гуманистические – Вольтер боролся против общественной несправедливости, защищал обездоленных, «гонимых» и несправедливо осужденных (дело гугенота Жана Каласа).

Ключевые слова: ценностная ориентация, скептицизм, гуманизм, этика, Возрождение, Просвещение.

Спираючись на загальноприйняті класифікації ціннісних орієнтацій, можемо стверджувати, що головними ціннісними орієнтаціями Відродження та Просвітництва, на думку В. Короленка, були орієнтації соціального характеру. Аналізуючи цей різновид ціннісних орієнтацій, класики сучасної амери-

канської аксіології Т. Шуйт і М. Вугт виокремлюють такі їх різновиди: просоціальна, індивідуалістична та конкурентна. Просоціальна ціннісна орієнтація визначається ними як така, що ґрунтується на прагненні особистості до досягнення найкращих власних і суспільних результатів діяльності, а також на прагненні максимально порівняти свої досягнення з досягненнями іншого. Індивідуалістична ціннісна орієнтація полягає у прагненні досягнення найкращого результату діяльності лише для себе, що супроводжується цілковитою байдужістю до результатів іншої людини. Конкурентна орієнтація характеризується прагненням максимально збільшити різницю між власним результатом та результатом іншої людини на свою користь [4].

Вивчення соціальних ціннісних орієнтацій різного часу, на думку В. Короленка, був найбільш повно представлений у працях французького богослова, філософа й письменника, есеїста-мораліста Мішеля Ейкема де Монтеня; письменника, філософа-деїста, одного з найвідоміших представників французького Просвітництва Вольтера (Франсуа-Марі Аруе). При цьому М. Монтень розглядає індивідуалістичні, а Вольтер – просоціальні ціннісні орієнтації. У цій статті ми не лише намагаємося проаналізувати соціальні ціннісні орієнтації у працях зазначених філософів, дати їм власну оцінку та виокремити кращі, а й підсумувати щодо ціннісних орієнтацій Відродження та Просвітництва.

Для належного розгляду цих ціннісних орієнтацій був потрібний їх скептично-критичний аналіз, який В. Короленко й віднайшов у скептицизмі М. Монтеня. Учення одного з найбільш відомих філософів доби Відродження, який був у контрпозиції до своєї епохи, було цікавим для В. Короленка перш за все тим, що скептицизм М. Монтеня був чимось середнім між скептицизмом життєвим, який є результатом гіркого життєвого досвіду та розчарування в людях, і скептицизмом філософським, в основі якого лежить глибоке переконання в недостовірності людського пізнання. Різnobічність, душевна рівновага й здоровий глузд рятують його від крайнощів того й іншого напрямку. Визнаючи егоїзм головною причиною людських вчинків, М. Монтень не обурюється цим, вважаючи його цілком природним і навіть необхідним для людського щастя, адже коли людина сприйматиме інтереси інших так само близько до серця, як свої власні, тоді в людини не буде ні щастя, ні душевного спокою. Він осаджує на кожному кроці людську пиху, доводячи, що людина не може пізнати абсолютної істини, що всі істини, визнані нами абсолютними, не більше як істини відносні.

11 березня 1893 року у своєму щоденнику В. Короленко розглядає основні положення скептицизму Мішеля Монтеня: «У цього скептицизму, – пише він, – характерною особливістю була терпимість. У цьому одна із істотних безсмертних заслуг геніального філософа. Звичайно, у розпал фанатичної ворожнечі жодна закінчена система і доктрина не могла бути так корисна і благодійна, як проповідь терпимості та скептичне заперечення будь-якої однобічної, вузької системи та доктрини. Здатність не вірити в це століття грубого фанатизму була такою ж дорогою і благодійною, як здатність вірити в наш скептичний час...» [2, с. 230].

Подвиг М. Монтеня, на думку В. Короленка, полягав саме в тому, що він залишився осторонь від кривавої, фантастичної різни, залишився індиферентним і холодним щодо теологічних диспутів та суперечок, до вузької політичної ненависті та жорстокої політичної боротьби, зберіг повну незалежність розуму, своїм життям продемонстрував зразок благородства та справедливості без релігійних захоплень, проголосив, наскільки це було можливо в той час, – принцип терпимості й розумної критики.

Мислитель високо оцінює вчення М. Монтеня, говорячи, що «у великого скептика вистачило мужності сказати в очі своїй епосі: потрібно надто високо ставити свої припущення, щоб через них живих людей піддавати спалюванню» [2, с. 231]. На думку гуманіста, у творчості М. Монтеня наведено один із тисячі прикладів, коли любов, залишивши табір віруючих, – переходить, разом із прагненням до істини – у табір «боговідступників»... «Віруючі» – спалюють живих людей, невіруючий – їх захищає» [2, с. 231–232].

Саме так В. Короленко характеризує роль вчення М. Монтеня в сучасному йому суспільстві, де життя перестало бути головною цінністю. Він закликає брати приклад з відомого філософа, який ще в епоху Відродження, завдяки своєму скептицизму, проголосив пріоритет людського життя незалежно від релігійних вірувань, та необхідність «шукати вищу правду всім серцем, усіма силами душі, усією силою своєї уяви» [2, с. 232].

Мислитель стверджує, що здатність не вірити може бути такою ж плідотною, як і здатність вірити, адже це дві рівnobічні сторони одного й того ж пошуку істини. Але чому ж вірити? Невже знову тому, чому протиставлявся здоровий, чесний скептицизм Монтенів і що цим скептицизмом убите? Якщо звести ці два варіанти до одного й того ж процесу, які часто розділяються історією, але в сутності мислимі разом, – до одного гармонійного цілого, то вийде: шукай правду всім серцем, усіма силами душі, усією силою своєї уяви, але разом – очищай кожне необхідне зернятко усією силою розуму, усім вогнем критики та сумніву, усіма прийомами наукового аналізу та суворої думки...

Монтень, на думку В. Короленка, дійсно, справжній типовий скептик. «Мені, – пише М. Монтень, – вселяють ненависть до речей імовірних, коли їх видають за безсумнівні. Я люблю ці слова, які пом'якшують різкість наших суджень: «може бути», «мабуть», «деякий», «кажуть», «я вважаю».

Філософія розпочинається із задоволення, розвивається через дослідження і приходиться до незнання» [2, с. 230–231].

У листах до О. Маликова (революціонера-народника, який у 70-х роках XIX століття виступив з проповіддю нової релігії, стверджуючи, що в душі кожної людини живе бог, і тільки знайшовши в собі цього бога, люди зможуть відродитися й перебудувати світ на нових началах) В. Короленко сформулював релігійне та гносеологічне виправдання скептицизму – розумового стану, в якому мислитель сам часто перебував: «Абсолютна істина – тільки у безкінечності, а нам доступний лише її пошук. Вона поєднує останнього язичника з найученішим отцем Церкви, допоки обидва простодушно та відверто піднімають очі до таємничого й безкінечного неба... Немає потреби з гордістю та презирством дивитися на тих, хто знизу, тому що і наша «висота» дуже мізерна у порівнянні з майбутнім шляхом...» [3].

Своєю чергою, для В. Короленка гносеологічне виправдання скептицизму виявилось недостатнім, доки не було знайдено виправдання етичне. Етичну функцію скептицизму та рефлексії мислитель намагався обґрунтувати за допомогою поняття «перехідна епоха». Та хоча він вкладав у нього конкретно-історичний зміст, на наш погляд, це поняття більш характеризує етичну позицію, ніж певний історичний період. Перехідна епоха – це боротьба між минулим та майбутнім. Але для минулого – це кінець, криза; для майбутнього – початок, свято. Перехід видно з іншого погляду. В. Короленко жив у перехідну епоху.

Жага безпосередності призводила до пошуків безрозсудної віри. Крім того, вважав мислитель, не потрібно й намагатись, тому що скептицизм і рефлексія, яких прагнула позбутися інтелігенція, виконують конкретну моральну функцію, вони етично виправдані: «Під час боротьби, – писав В. Короленко, – треба пам'ятати, що борешся з людиною, що крім тієї риси, з якою борешся, крім того наміру, якому протидієш, – у неї є й інші риси, що і супротивник складається не з одного зла. Виховувати у собі це почуття, зуміти проаналізувати та розвіяти почуття гніву, відділити гнів проти цього вчинку або наміру від гніву проти людей взагалі, – це завдання сучасної людини» [3]. Етична рефлексія була проголошена В. Короленком моральним обов'язком інтелігенції у перехідну епоху. Проте йдеться про загальний принцип. Скептицизм, «висота» позиції прирікають інтелігенцію завжди знаходитись між різноманітними вірами, виконуючи тим самим особливу етичну функцію. Роль скептицизму, за В. Короленком, виявляється не руйнівною, а регулятивною, що пом'якшує гостроту протиставлених у суспільстві ціннісних орієнтацій. Це та сама позиція «над сутичкою», яку займали найкращі представники російської інтелігенції – і в тому числі В. Короленко – у трагічні роки громадянської війни.

Як і у В. Короленка, основною рисою моралі М. Монтеня було прагнення до щастя. Тут на нього справили величезний вплив Епікур і, особливо, Сенека та Плутарх. Учення стоїків допомогло йому виробити ту моральну рівновагу, ту філософську ясність духу, яку стоїки вважали головною умовою людського щастя. На думку М. Монтеня, людина існує не для того, щоб створювати собі моральні ідеали й намагатися до них наблизитися, а для того, щоб бути щасливою.

Вважаючи, подібно до Епікура, досягнення щастя природною метою людського життя, М. Монтень цінував моральний обов'язок і саму добродішність настільки, наскільки вони не суперечили цій меті; будь-яке насильство над своєю природою в ім'я абстрактної ідеї обов'язку здавалося йому безплідним. «Я живу з дня на день і, кажучи по совісті, живу тільки для самого себе». Згідно з цим поглядом, М. Монтень вважає найважливішими обов'язками людини обов'язки щодо самого себе; вони вичерпуються словами Платона, які наводяться філософом: «Здійсною свою справу і пізнавай самого себе» [3].

Останній обов'язок, на думку М. Монтеня, найважливіший, оскільки, щоб здійснити успішно свою справу, потрібно вивчити свій характер, свої нахили, сили та здібності, силу волі – вивчити самого себе. Людина повинна виховувати себе для щастя, намагаючись створити такий стан свого духу, за якого щастя відчувається сильніше, а нещастя – слабше. Розглянувши нещастя неминучі й об'єктивні (фізичне каліцтво, сліпота, смерть близьких людей тощо) і нещастя суб'єктивні (ображене самолюбство, жага слави, почесей) В. Короленко подібно до М. Монтеня, стверджує, що обов'язок людини перед собою – в міру можливості боротися проти тих і інших [3].

На думку обох мислителів, до нещасть неминучих потрібно ставитися з покірністю, намагатися швидше пристосуватися до них (замінити несправність одного органу посиленою діяльністю іншого). Що стосується нещасть суб'єктивних, то від кожного з нас значною мірою залежить здатність послабити їх гостроту, поглянувши з філософської точки зору на славу, почесі, багатство тощо. За обов'язками людини щодо самої себе йдуть обов'язки щодо інших людей і суспільства.

Принцип, яким повинні регулюватися ці відносини, – принцип справедливості; кожній людині потрібно віддавати за їхньою заслугою, оскільки так, у кінцевому підсумку, виявляють справедливість і до самого себе. Справедливість щодо власної дружини полягає в тому, щоб ставитися до неї якщо не з любов'ю, то хоча б із повагою; до дітей – щоб піклуватися про їхнє здоров'я та виховання; до друзів – щоб відповідати дружбою на їхню дружбу. Перший обов'язок людини щодо своєї держави – це повага до наявного в ній порядку. Це не передбачає примирення з усіма його недоліками, але чинний уряд – завжди кращий, бо хто може гарантувати, що новий суспільний устрій дасть більше щастя чи навіть не

виявиться ще гіршим [3].

Таким чином, зауважимо, що для найбільш повного розгляду ціннісних орієнтацій зазначених епох для В. Короленка був необхідний їх скептично-критичний аналіз, який мислитель знаходить у скептицизмі М. Монтеня, який у своєму вченні спирався на спостереження та здоровий глузд, а не на понятійні спекуляції, філософські традиції та методи учених, завдання філософії розумів не теоретично, а практично – хотів, щоб вона була мистецтвом життя, а також зауважував, що не варто заглиблюватися в непевні й непродуктивні теоретичні суперечки.

На принципах скептицизму та емпіризму вибудовувалася й етика М. Монтеня. Про її скептицизм свідчить критичне ставлення до загальноприйнятих норм, які, на думку філософа, як правило, не мають розумних підстав, а нав'язуються силою звичаїв і вихованням, про емпіризм – перелік численних моральних ситуацій з життя різних епох і народів. Спираючись на життєві факти, він закликав відмовитися від прийнятих на віру догм, віддавши їх на суд розуму. Не визнаючи в моралі абсолютного начала, утримувався від категоричних рекомендацій, постійно підкреслював суб'єктивістський стиль своїх міркувань, відсутність претензій на науковість, надіндивідуальну значущість. Попри те, М. Монтень прагнув виявити в окремих фактах всезагальне, про що свідчить хоча б твердження, що жодна чеснота не поліпшується від спотворення, а істина ніколи не ґрунтується на неправді.

На його думку, людина є суперечливою, нестійкою, мінливою істотою, а її духовне життя – постійною внутрішньою суперечкою, роздвоєнням. Тільки завдяки самосвідомості вона набуває єдності, цілісності, стає своєрідним мікрокосмосом. Тому передумовою моральності є глибоке та щире самопізнання. Діяльність самопізнання та самосвідомості вважав дуже продуктивними, хоча їх результати не можна чітко й однозначно висловити.

Увагу Монтеня привертало суперечності між суб'єктивними моральними настановами та об'єктивно наявними звичаями. У прагненні перебороти цю роздвоєність моралі, не розуміючи природи суспільних відносин, він надавав великого значення дружбі, що здатна, на його погляд, гармонізувати стосунки між індивідами. Проте, будучи реалістом, розумів, що справжня дружба майже неможлива.

Мета життя, за М. Монтенем, – прагнення до щастя, насолоди. Останнє передбачає гармонійну відповідність між задоволенням духовних та фізичних запитів людини. Основна передумова щастя – це задоволення, яке відчуває індивідуум, що виявляється здатним реалізувати внутрішні можливості. Головним критерієм етичних цінностей у філософа виступає окрема людська особистість з її духовними прагненнями, уявленнями про благо, справедливість. Однак гуманістичний індивідуалізм М. Монтеня дуже далекий від буржуазного індивідуалізму Нового часу. Він позбавлений відтінку егоїстичності і користолюбства. Жага щастя, яку рухає індивідуум, не протистоїть у філософа інтересам інших людей. Особисте у нього не переросло в приватне, не відокремилася від начала громадського та цивільного і не вступило з останнім у конфлікт.

В. Короленко, аналізуючи етичні погляди М. Монтеня, зауважує, що головними ціннісними орієнтаціями філософів епохи Відродження було прагнення конкретної людини до щастя, основною передумовою якого виступало задоволення. Ціннісні орієнтації Відродження мислитель вважав індивідуалістськими, оскільки у філософії цієї епохи (на прикладі поглядів М. Монтеня) головним критерієм етичних цінностей виступала окрема людська особистість з її духовними прагненнями, уявленнями про благо та справедливість, скептично ставлячись до них, адже перевагу віддавав колективістським та просоціальним ціннісним орієнтаціям.

Розглядаючи ціннісні орієнтації філософів епохи Просвітництва, зауважимо, що часто провідні представники російської інтелігенції, зокрема В. Дорошевич та А. Чехов, порівнювали В. Короленка з Вольтером. Головним критерієм для порівняння була громадська й правозахисна діяльність обох мислителів, зокрема захист невинно засуджених на ґрунті релігійного фанатизму – Вольтер у 1762 році був громадським захисником гугенота Жана Каласа, який був засуджений і страчений за вбивство сина на ґрунті релігійного фанатизму (звинуватив його у бажанні прийняти католицизм), а В. Короленко брав активну й безпосередню участь у Мултанській справі (судовий процес по неправдивому звинуваченню селян-удмуртів села Старий Мултан Малмизького повіту В'ятської губернії в принесенні ними людської жертви язичницьким богам) та справі Бейліса (судовий процес у Києві, у вересні-жовтні 1913 року проти єврея Менахема Менделя Бейліса, звинуваченого в убивстві з ритуальною метою християнського хлопчика Андрія Ющинського).

В. Дорошевич, зауважує: «тільки-но Вольтер дізнався, що нецтво й нетерпимість принесли людську жертву, він не міг працювати, зазначаючи, що не міг повернутися до роботи й знову став знаходити в житті радість тільки тоді, коли після героїчної боротьби з його боку нецтво й нетерпимість були осоромлені, а нещасний страчений Калас з фанатика, за що його судили, засудили й стратили, перетворився в того, ким він був насправді, – в жертву фанатизму і став символом релігійної нетерпимості. В. Короленка від Мултанської справи не змогла відірвати навіть звістка про важку хворобу його малолітньої дочки. Він забув також гаряче улюблену літературу, впродовж року не міг написати жодного рядка» [1, с. 148].

В. Дорошевич не називав В. Короленка Вольтером, другим Вольтером або нашим Вольтером, він не порівнював їх, він просто порівняв їх любов до істини та справедливості.

А. Чехов, характеризуючи ситуацію з судовими процесами невинно засуджених, які значно поширилися як у Російській імперії, так і в усій Європі наприкінці XIX століття (справи А. Дрейфуса і М. Бейліса, Мултанська справа) у 1898 році зауважував, що виступи В. Короленка за своїм суспільним значенням можуть бути зіставлені з роллю Золя в справі Дрейфуса. Він писав стосовно цього: «Першими повинні були підняти тривогу кращі люди, що йдуть попереду нації. Так і сталося... Так, Золя не Вольтер і всі ми не Вольтери, але бувають у житті такі збіги обставин, коли докір, що ми не Вольтери, найменш доречний. Згадайте Короленка, який захищав мултанських язичників і врятував їх від каторги» [5, с.159].

Таким чином, найголовнішими ціннісними орієнтаціями французького просвітника Вольтера та російського і українського мислителя В. Короленка були гуманістичні – вони обоє боролися проти суспільної несправедливості, релігійного фанатизму, захищали знедолених, «гнаних» і несправедливо засуджених (Вольтер і справа Ж. Каласа; В. Короленко і Мултанська справа та справа М. Бейліса).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дорошевич В. М. Собрание сочинений : в 9-ти т. / В. М. Дорошевич. – М. : Товарищество И. Д. Сытина, 1905-1906. – Том IV : Литераторы и общественные деятели. – 1905. – 217 с.
2. Короленко В. Г. Полное собрание сочинений: посмертное издание: в 50-ти т. / Владимир Галактионович Короленко. – Харьков : Государственное издательство Украины, 1922–1929. – Т. 2 : Дневник (1893–1894 гг.). – 1926. – 350 с.
3. Короленко В. Г. Собрание починений : в 10-ти т. / Владимир Галактионович Короленко. – М. : Гослитиздат, 1953–1956. – Т. 10 : Письма. 1879–1921. – 1956. – 717 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж.: http://az.lib.ru/k/korolenko_w_g/text_0890.shtml.
4. Федух І. С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці / І. С. Федух // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж. : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadsps/2011_3/11fispp1.pdf.
5. Чехов А. П. Письма : в 6-ти т. / А. П. Чехов ; под ред. М. П. Чеховой. – М. : Кн-во писателей, 1912–1916. Т. 5. – 1914. – 678 с.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, протокол № 9 від 24 грудня 2013 р.